विवाहित तामाङ्ग महिलाहरुको घरायसी निर्णय प्रक्रियामा सहभागिता

(नागार्जुन नगरपालिकाका तामाङ्ग महिलाहरुमा गरिएको एक अध्ययन)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत

स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको समाजशास्त्र विषयको

आंशिक प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता

रोजी लामा

रोल नं.: २८/०६९

परीक्षा रोल नं. ४८०४१२/०७२

त्रि.वि.दर्ता नं. ६-१-३८-९६७-२०००

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय

समाजशास्त्र तथा ग्रामीण विकास विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस

पोखरा

२०७५

समाजशास्त्र तथा ग्रामीण विकास विभाग

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, पृथ्वीनारायण क्याम्पस, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत समाजशास्त्र विभागद्वारा स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको समाजशास्त्र विषयको शोधपत्र परिपूर्तिको लागि मेरो प्रत्यक्ष निर्देशन र सुपरीवेक्षणमा रही रोजी लामा ले **"विवाहित महिलाहरुको घरायसी निर्णय प्रक्रियामा सहभागिताः नागार्जून नगरपालिका तामाङ्ग महिलाहरूमा गरिएको एक अध्ययन"** शीर्षकमा यो शोधपत्र तयार पार्नु भएको हो । यो शोधपत्र सम्बन्धी उहाँको कार्यप्रति म सन्तुष्ट छु । प्रस्तुत शोधपत्रलाई आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

शान्ता कुमारी खत्री
शोध निर्देशक
समाजशास्त्र तथा ग्रामीण विकास विभाग
पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा ।

मिति : २०७५/१२/१०

समाजशास्त्र तथा ग्रामीण विकास विभाग

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय पृथ्वीनारायण क्याम्पस, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत समाजशास्त्र विषयमा स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको आवश्यकता पुरा गर्नका लागि छात्रा रोजी लामा ले तयार गर्नु भएको **"विवाहित महिलाहरुको घरायसी निर्णय प्रक्रियामा सहभागिताः नागार्जून नगरपालिका तामाङ्ग महिलाहरूमा गरिएको एक अध्ययन"** शीर्षकको यो शोधपत्र स्नातकोत्तर उपाधिका लागि उचित ठहरिएकाले शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

....

शान्ता कुमारी खत्री

शोध निर्देशक

....

अञ्चला चौधरी

बाह्य परीक्षक

....

प्रा.डा. विश्वकल्याण पराजुली

विभागीय प्रमुख

बुझाएको मितिः २०७५/१२/१०

मौखिक परीक्षा मितिः २०७५/१२/१५

कृतज्ञताज्ञापन

यो शोध अध्ययन स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्ष समाजशास्त्र विषयको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि तयार गरिएको हो । यसको लागि म समाजशास्त्र विभाग पृथ्वीनारायण क्याम्पस पोखरा प्रति कृतज्ञता प्रकट गर्दछु ।

यो शोध तयार गर्नको लागि आफ्नो अमूल्य समय दिएर मार्गनिर्देशन गर्नुहुने मेरा आदरणीय गुरु शोध निर्देशक शान्ता कुमारी खत्री ज्यू प्रति हृदयदेखि नै कृतज्ञ छु । समाजशास्त्र विभागका विभागीय प्रमुख प्रा.डा. विश्वकल्याण पराजुली ज्यू प्रति आभार प्रकट गर्दछु । मलाई यो शोध तयार गर्नको लागि आफ्नो अमूल्य सल्लाह प्रदान गर्नुहुने समाजशास्त्र विभागका आदरणीय समाजशास्त्र विभागका सम्पूर्ण गुरुज्यू हरू तथा पुस्तक र अन्य सामाग्रीहरू उपलब्ध गराइदिनुहुने पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय पुस्तकालयका पुस्तकालय प्रमुख तथा अन्य सहयोगी कर्मचारीहरूलाई पनि धेरै धन्यवाद प्रदान गर्दछु ।

क्षेत्र अध्ययनको क्रममा आफ्नो व्यस्त समयको प्रवाह नगरी मागेको सूचनाहरू प्रदान गर्नुहुने नागर्जून नगरपालिकाका सम्पूर्ण उत्तरदाताहरू धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । क्षेत्र अध्ययनको शिलशिलामा सहयोग गर्नुहुनेसम्पूर्ण परिवार र मित्रहरूलाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्तमा यो शोधकार्यको कम्प्युटर लगायत विविध प्राविधिक सहयोग गर्नुहुने जेरोन कम्प्युटर सोलुसन नदिपुर ३ लाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

मितिः २०७५/१२/३

रोजी लामा

विषय सूची

		पृष्ठ
सिफारिस पत्र		*I*
स्वीकृति पत्र		*II*
कृतज्ञता ज्ञापन		*III*
विषय सूची		*IV*
तालिका सूची		*VII*
चित्र सूची		*VIII*
शोधसार		*IX*
अध्याय एक : परिचय		**१-७**
१.१	अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२	समस्याको कथन	३
१.३	अध्ययनको उद्देश्यहरू	४
१.४	अध्ययनको महत्व	५
१.५	अध्ययनको सिमा	५
१.६	अध्ययनको सङ्गठन	५
अध्याय दुई : सन्दर्भ साहित्यको अध्ययन		**८-२३**
२.१	लैङ्गिक अवधारणा	८
२.२	सैद्धान्तिक समीक्षा	९
	२.२.१ मार्क्सवादी महिलावाद	११
	२.२.२ विश्व परिवेशमा महिला	१२
	२.२.३ नेपालको परिवेशमा महिला	१३
	२.२.४ राजनीतिमा महिला	१४
२.३	पूर्व अध्ययनको समिक्षा	१५
२.४	अवधारणात्मक ढाँचा	२१
अध्याय तीन : अनुसन्धान पद्धति		**२४-२६**
३.१	अध्ययन क्षेत्र छनोटको औचित्य	२४
३.२	अनुसन्धान ढाँचा	२४

३.३ समग्र र नमुना छनौट २५

३.४ तथ्याङ्कको प्रकृति तथा स्रोत २५

३.५ तथ्याङ्क सङ्कलन साधन तथा प्रविधि २५

३.५.१ अन्तर्वार्ता अनुसूची २६

३.५.२ मुख्य जानकार व्यक्तिसँगको अन्तवार्ता २६

३.५.३ समूह छलफल २६

३.६ तथ्याङ्कको विश्लेषण र प्रस्तुतीकरण तथा व्याख्या २६

अध्याय चारः तथ्याङ्क विश्लेषण तथा प्रस्तुतीकरण २७-४९

४.१ अध्ययन क्षेत्र र उत्तरदाताको विवरण २७

४.१.१ अध्ययन क्षेत्रको संक्षिप्त परिचयः नागार्जुन नगरपालिका २८

४.१.२ नागार्जुन न.पा. को जम्मा घरधुरी र जनसंख्यागत विवरण २८

४.१.३ उमेरका आधारमा उत्तरदाताको वितरण २८

४.१.४ उत्तरदाताको शैक्षिक स्तर ३०

४.१.५ उत्तरदाताको पारिवारिक संरचना ३१

४.१.६ पारिवारको मूली ३२

४.२ आर्थिक अवस्था ३३

४.२.१ उत्तरदाताहरूको परिवारको मुख्य आयस्रोत ३३

४.२.२ पेसा ३४

४.२.३ आर्थिक क्रियाकलाप ३४

४.३ सामाजिक अवस्था ४४

४.३.१ विवाह ४४

४.३.२ शिक्षा ४८

अध्याय पाँचः घरायसी निर्णय प्रक्रिया सम्बन्धि सहभागिता तथा पहुँच ५०-६०

५.१ जनसांख्यिक अवस्था ५०

५.१.१ सन्तानको संख्या र जन्मान्तर ५०

५.१.२ छोराछोरीको जन्म सम्बन्धी निर्णय ५१

५.१.३ परिवार योजना तथा गर्भनिरोध ५१

५.४.४ बच्चाको हेरचाह ५४

अध्याय छ : अध्ययनको सारांश, निष्कर्ष र सुझाव **६१-६४**

६.१ अध्ययनको सारांश ६१

६.२ अध्ययनका मुख्य उपलब्धिहरू ६२

६.३ निष्कर्ष ६४

सन्दर्भग्रन्थ सामग्री ६५

अनुसुचीहरू ६७

तालिका सूची

तालिका	शिर्षक	पृष्ठ
४.१	घरधुरी र लिङ्गका आधारमा नागार्जुन न. पा. को जनसंख्या वितरण	२८
४.२	उमेरका आधारमा उत्तरदाताको वितरण	२९
४.३	उत्तरदाताको शैक्षिक स्तर	३०
४.४	उत्तरदाताको परिवारको आयस्रोत	३३
४.५	उत्तरदाताको पेसागत विवरण	३४
४.६	पेसाप्रति असन्तुष्टिका कारण	३६
४.७	उत्तरदाताको परिवारको मुख्य व्यक्तिको विवरण	३७
४.८	घरायसी आवश्यकताको पहिचान	४२
४.९	खरिदसम्बन्धी निर्णयकर्ता	४३
४.१०	स्वउत्पादन बिक्री गर्ने सम्बन्धी निर्णयकर्ता	४४
४.११	विवाहको उमेर सम्बन्धी विवरण	४५
४.१२	उत्तरदाताको विवाहको प्रकार र निर्णयकर्ता	४६
४.१३	पुनर्विवाहको अवसर	४८
५.१	उत्तरदाताहरूको सन्तानको संख्या र जन्मान्तर	५०
५.२	छोराछोरीको जन्मसम्बन्धी निर्णय	५१
५.३	बच्चाको मुख्य हेरचाहकर्ता	५५
५.४	घरायसी कार्यहरूमा उत्तरदाताको भूमिका	५६
५.५	घरायसी निर्णयमा महिला	५८

चित्र सूची

चित्र	शिर्षक	पृष्ठ
१	विवाहित तामाङ महिलाको घरायसी निर्णय प्रक्रियामा सहभागिताको अध्ययनका लागि अवधारणात्मक ढाँचा	२२
४.१	उत्तरदाताको परिवारको संरचना	३१
४.२	परिवारको मूली	३२
४.३	पेसाप्रति उत्तरदाताको धारणा	३५
४.४	पेसा छनौटको निर्णय अधिकार सम्बन्धी उत्तरदाताको धारणा	३८
४.५	घरभन्दा टाढा अन्यत्र गएर गरिने कामप्रतिको धारणा	३९
४.६	काममा श्रीमान्‌को सहयोगको अवस्था	४०
४.७	परिवारको आम्दानीमा महिलाको योगदानप्रति उत्तरदाताको धारणा	४१
४.८	विवाहको लागि जोडी छनौटको अधिकार	४७
५.१	गर्भनिरोधको साधन प्रयोग सम्बन्धी जानकारीको अवस्था	५२
५.२	गर्भनिरोधको साधनको प्रयोगको अवस्था	५३
५.३	गर्भनिरोधक साधन प्रयोगकर्ता	५४

स्रोध सार

प्रस्तुत शोध पत्र विवाहित तामाङ्ग महिलाहरुको घरायसी निर्णय प्रकृयामा सहभागिताको बारेमा अध्ययन केन्द्रित रहेको छ । यो अध्ययन इचंगुनारायण गा.वि.स (हाल नागार्जुन नगरपालिका वडा नं. १) बम्जन टोलमा गरिएको छ । यो शोध अध्ययन स्नातकोत्तर तह द्धितीय वर्ष समाजशास्त्र विषयको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि तथा घरायसी तहमा सम्पन्न तरिने विभिन्न निर्णय प्रकृयामा विवाहित तामाङ्ग महिलाहरुको कुराहरुलाई उजागर गर्नमा केन्द्रित रहेको छ ।

तामाङ विवाहित महिलाहरूको घरायसी निर्णय प्रक्रियामा सहभागिता बारे खोजमुलक अध्ययन गर्ने यस अध्यनको सामान्य उदेश्य रहेको छ । विशिष्ट उद्देश्यहरु अन्तर्गत अध्ययन क्षेत्रमा बसोबास गर्दै आइरहेका विवाहित तामाङ महिलाहरूले सामाजिक, साँस्कृतिक र आर्थिक पृष्ठभूमिको पहिचान गर्नु र विवाहित तामाङ महिलाको घरायसी निर्णय प्रक्रिया सम्बन्धि सहभागिता तथा पहुँच बारे अध्ययन गर्ने रहेको छ । यस अध्ययनमा अवधारणात्मक ढाँचाभित्र निर्णय निर्माणको क्षेत्रलाई मुख्यतः सामाजिक साँस्कृतिक तत्व, आर्थिक तत्व, जनसाँख्यिक तत्व गरी तीन वटा पक्षमा विभाजन गरिएको छ । यी पक्षलाई अन्य आश्रित परिवर्त्यलाई प्रभावित गर्ने स्वतन्त्र परिवर्त्यका रुपमा अध्ययनमा समावेश गरिएको छ ।

प्राथमिक तथ्याङ्कहरु अन्तवार्ता अनुसुची, मुख्य जानकार व्यक्तिहरुसंगको अन्तवार्ता, समुह छलफल आदिबाट निकालिएको छ भने द्धितिय तथ्याङ्क विभिन्न स्रोतहरु जस्तैः प्रकाशित तथा अप्रकाशित पुस्तकहरु, अभिलेख, प्रतिवेदन, पत्र पत्रिकामा प्रकासक भएका लेखहरु आदिबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई विश्लेषण गरिएको छ । अध्ययन क्षेत्रमा विवाहित तामाङ्ग महिलाहरुको संख्या जम्मा ४० मात्रै रहेकोले नमुना छनोट गर्न आवश्यक नदेखिएकोले १५ वर्ष भन्दा माथिका सबै विवाहित तामाङ्ग महिलाहरुलाई जनगणना विधि अनुसार उत्तरदाताको रुपमा लिइएको छ ।

शिक्षाको विस्तार, विभिन्न सरकारी तथा गैर सरकारी संस्थाहरुद्धारा सञ्चालित चेतनामुलक कार्यक्रम, बाह्य परिवेशसंगको सम्पर्कले गर्दा तामाङ्ग समुदायमा पहिलाको भन्दा अलि परिवर्तन आएको कुरा स्वयम उत्तरदाताहरुले नै राख्दछन् । विभिन्न कार्यक्रमहरुमा सहभागि हुने, स्वजगारमुलक सिप सिकाइ तथा आयआर्जनका कार्यक्रममा बढि सहभागिता जनाउने पाइयो । यस किसिमको संलग्नताले महिलाहरु घरायसी निर्णय प्रकृयामा पुरुषहरुसंगै सहकार्य गर्न सक्ने क्षमतामा पनि वृद्धि हुदै गएको पाइयो । समयको परिवर्तन संगै पुरुषको हरेक कुरालाई आदेशका रुपमा स्विकार गर्ने महिलाहरु अहिले आफ्नो लागि आफै आवाज उठाउनुपर्छ र गलत कुरामा चुप लाग्नु हुदैन भन्दै आफ्नो व्यक्तित्व विकासका लागि अग्रसर हुन थालेको पाइयो । घरायसी रुपमा हुने सामाग्री खरिद तथा विक्रि, ऋण, कृषि उब्जनी, पशु चौपायाको बेचबिखन लगायतका निर्णयमा महिला तथ पुरुष दुवैको पनि सहभागिता बराबर रुपमा आवश्यक ठानिन्छ । विभिन्न सामाजीक, आर्थिक तथा आधुनिकीकरणको प्रभावले गर्दा पारिवारिक संरचना बढ्दो रुपमा एकल परिवारको रहन थालेको पाइयो, फलस्वरुप विभिन्न पारिवारिक योजनामा महिलाहरुको सहभागितालाई बढ्नमा प्रोत्साहन मिलेको छ ।